

УДК 316.354.4

Коваль Геннадій Валерійович, аспірант кафедри психології факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету.
e-mail: Gennadiy83zp@i.ua

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СКЛАДНИЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація

В статті актуалізуються сукупність сформованих на сьогодні аспектів щодо визначення та розуміння феномену волонтерства. Зокрема, розглянуто такі визначення волонтерства як: – безкорисна (неприбуткова) діяльність; суспільно корисна діяльність; соціальна робота; суспільний чи громадянський рух; велика соціальна група; соціальний інститут; інститут громадянського суспільства. Обґрунтовано необхідність врахування критерію соціальної користі при визначенні волонтерства на рівні діяльності. Запропоновано враховувати комплексний критерій безоплатності та компенсації витраченого часу як визначальний для розрізнення рівнів волонтерства як суспільно-корисної діяльності та як організованої діяльності. Запропоновано визначення соціальної роботи як виду організованої державними інституціями волонтерської діяльності та розкрито її відмінність від інших видів волонтерства як організованої діяльності. У якості критерію виокремлення волонтерства на рівні суспільного руху запропоновано враховувати характеристику самоорганізації різних виконавців тієї або іншої функції у комплексному забезпеченні надання допомоги. Для визначення волонтерства на рівні соціального інституту запропоновано враховувати, що виконавцем функції даного інституту може бути такий специфічний суб'єкт як суспільний рух. Що дозволяє розрізняти окремо волонтерство як суспільний інститут і як інститут громадянського суспільства. Розкрито та охарактеризовано багатоаспектність визначень волонтерства як тенденцію, що відображає в собі сталий розвиток як самого феномену волонтерства, так і рівні його прояву. Обґрунтовується проблема класифікації волонтерства як великої соціальної групи у якості перспективи для подальшого аналізу на матеріалі вивчення волонтерського руху на підтримку АТО.

Ключові слова: волонтерство, суспільно корисна діяльність, соціальна робота, соціальний рух, соціальний інститут.

Koval Gennadiy Valeriyovych, graduate student of psychology faculty of social pedagogy and psychology of Zaporizhzhya National University, Ukraine, Zaporizhzhya

VOLUNTARE AS A COMPLEX SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Summary

The aspects of define and understanding the phenomenon of volunteering have been actualizing in this article. In particular an unselfish (unpaid) activities, a

socially useful activities, a social work, a social or civic movement; a large social group; a social institution; a civil society institute there are considered as the definitions of volunteering. Social usefully has been substantiated as the criterion determining volunteering at the level of activities. The complex criterion unselfish and compensation for time spend has been proposed for a distinction volunteering as a socially useful activities and as an organized activity. The volunteer activity organized government institutions were proposed as definition social worked. Also, were marked different the social worked from other types of organized volunteering activities. The characteristic of self-organization various performers providing assistance was proposed as the criterion differentiation volunteering at level social movement. To determining the volunteering to level socially institution was proposed to take the following: execution a function of the social institution may be implementing such specially performer as a social movement. That allows distinguishing separately volunteering as a social institution and volunteering as an institution of civil society. Multidimensional definitions volunteering was analyzed and solved as a trend which is reflects the sustainable development of both the phenomenon of volunteering also so levels manifestation volunteer activities. The problem of classification volunteering as a large social group was proposed as a prospect for further analysis. The volunteer movement at support of the anti-terrorist operation in east Ukraine was proposed as a material for such analysis.

Keywords: *volunteering, socially useful activities, social work, social movement, social institution.*

Коваль Геннадий Валерьевич, аспирант кафедры психологии факультета социальной педагогики и психологии Запорожского национального университета.

ВОЛОНТЕРСТВО КАК СЛОЖНЫЙ СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация

В статье актуализируются совокупность сложившихся на сегодня аспектов по определению и пониманию феномена волонтерства. В частности, рассмотрены такие определения волонтерства как: - бескорыстная (неприбыльная) деятельность; общественно полезная деятельность; социальная работа; социальное или гражданское движение; большая социальная группа; социальный институт; институт гражданского общества. Обоснована необходимость учета критерия социальной пользы при определении волонтерства на уровне деятельности. Предложено учитывать комплексный критерий бесплатности и компенсации затраченного времени как определяющий для различения уровней волонтерства как общественно-полезной деятельности и как организованной деятельности. Предложено определение социальной работы как вида организованной государственными институтами волонтерской деятельности и раскрыто ее отличие от других видов волонтерства как организованной деятельности. В качестве критерия выделения волонтерства на уровне общественного движения предложено

учитывать характеристику самоорганизации различных исполнителей той или иной функции в комплексном обеспечении оказания помощи. Для определения волонтерства на уровне социального института предложено учитывать, что исполнителем функции данного института может быть такой специфический субъект как общественное движение. Что позволяет различать отдельно волонтерство как общественный институт и как институт гражданского общества. Раскрыто и охарактеризовано многоаспектность определений волонтерства как тенденцию, которая отражает в себе устойчивое развитие как самого феномена волонтерства, так и уровней его проявления. Обосновывается проблема классификации волонтерства как большой социальной группы в качестве перспективы для дальнейшего анализа на материале изучения волонтерского движения в поддержку АТО.

Ключевые слова: волонтерство, общественно полезная деятельность, социальная работа, социальное движение, социальный институт.

Постановка проблеми: Волонтерство має риси доволі неоднорідного феномену сьогодення, що припускає своє визначення в різних аспектах. Доцільно припустити, що вказана неоднорідність впливає на підходи до його розуміння, визначення та вивчення. Отже, існує необхідність окремої постановки питання про співвідношення різних аспектів визначення волонтерства. Адже потребує певного розуміння характер взаємозв'язку між різними підходами до визначення волонтерства, пошук взаємоперетинів між запропонованими визначеннями чи можливих протиріч між ними.

Завдання статті може бути розкрито як висвітлення порівняльного аналізу різних аспектів визначення волонтерства у контексті їх соціально психологічної обумовленості.

Виклад основного матеріалу дослідження: Загалом, у волонтерстві як цілісному феномені сучасної дійсності, можуть бути акцентовані аспекти соціально-філософського, політологічного, соціологічного, соціально-економічного, правового, психологічного, соціально-психологічного дискурсів у підходах до його вивчення. Вони знаходять своє розкриття в працях як зарубіжних (Дж. Девіса Сміта, М.Харріса, К.Рочестера, Р.Хедлі, С.Елліса, К.Кемпбела та ін..) так і вітчизняних (Р.Вайноли, А.Капської, Н.Комарової, О.Безпалько, О.Карпенко, І.Зверєвої, Г.Лактіонової, Е.Балашова, В.Башкірева, І.Юрченко та ін..) вчених.

Окрім волонтерства як предмету вивчення у різних наукових дисциплінах, в ньому також може бути виокремлено ряд аспектів, що розкривають неоднорідність підходів до його визначення. Так, можливо виокремити наступний узагальнений ряд визначень волонтерства: безкорисна (неприбуткова) діяльність [1]; суспільно корисна діяльність; соціальна робота [6]; соціальний чи громадянський рухи [5]; велика соціальна група; соціальний інститут [10]; інститут громадянського суспільства тощо.

Законом «Про волонтерську діяльність»[1] волонтерство визначено як: – «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що

здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.» Грунтуючись на цьому визначені, можливо означити наступну специфіку волонтерства. Перш за все, це діяльність по наданню допомоги. Допомога надається добровільно, тобто – за ініціативи волонтера. Допомога не має надаватися з ціллю отримання прибутку, тобто – має бути безкорисною. Хоча, законодавцем також передбачена можливість компенсації волонтеру витрат, пов'язаних з волонтерською діяльністю, в тому ж рахунку й з коштів державного та місцевих бюджетів, а також за кошти організацій, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

Варто зацентувати, що для законодавця неприбуткова діяльність, перш за все, означає, що кошти, отримані як компенсація витрат не є базою оподаткування. В той же час – можливо вести мову про те, що на сьогодні волонтерська діяльність, що проводиться на кошти грантодавців, може бути основним джерелом існування волонтера. Таким чином, може бути означене наявне протиріччя у виокремленні такої специфічної риси волонтерства як її неприбутковість та доходом волонтера від такої діяльності, що може бути співвідносний з доходом від інших видів зайнятості.

Дане протиріччя може бути знято, якщо взяти до уваги наступне. Якщо існує правова норма у вигляді закону, то вочевидь, що існують відносини, що вона регламентує. Отже, можливо виокремити суб'єкти та об'єкти даних взаємовідносин. Якщо об'єкт волонтерських взаємовідносин можливо узагальнити поняттям допомога, то суб'єктів таких взаємовідносин, у залежності від конкретної ситуації, може бути виокремлено декілька. Очевидно, що обов'язковими елементами таких взаємовідносин є суб'єкт надання допомоги та суб'єкт отримання допомоги. В той же час, відносини у сфері волонтерства можуть включати й такі елементи, як суб'єкт замовлення волонтерської діяльності, а також суб'єкт вигодо-отримувач, який не є суб'єктом безпосереднього отримання допомоги, але має певний зиск у якості соціального ефекту. Отже, умовно можливо означити суб'єктів волонтерської діяльності як замовника, виконавця, безпосереднього отримувача, кінцевого отримувача. Й кінцевий отримувач не вичерпується означеною у нормі закону розпливчатою характеристикою «соціальної спрямованості». Натомість припустимо вести мову, що кінцевий отримувач вигоди (користі) може бути визначеним однозначно. Будь то держава, прошарок суспільства, соціальна група, соціальний інститут, громадянський інститут тощо. А отже можливий такий ефект волонтерської діяльності як суспільна користь. Таким чином, волонтерська діяльність, очевидно, передбачає не просто надання певної допомоги на добровільних засадах, але також й подвійного отримувача користі від такої допомоги. Причому ефект суспільної користі має перевищувати як компенсацію волонтеру витрат на провадження його діяльності, так і користь, отриману у вигляді безпосередньої допомоги.

Отже, волонтерство як діяльність може бути визначено як – добровільна, соціально спрямована та суспільно корисна, неприбуткова діяльність, що здійснюється у вигляді безоплатної допомоги та сукупна суспільна користь якої перевищує сукупність індивідуально отриманих вигод окремими суб'єктами

провадження такої діяльності. При такому визначенні відкривається питання щодо визначення способів фіксації та підрахунку суспільної користі. Та наразі розробка даного питання виходить за межі дослідження.

Визначення волонтерства як соціальної роботи характерно для психолого-педагогічного та соціально-педагогічного підходів до вивчення даного соціального феномену. Так, можливо навести визначення, запропоноване І.Зверевою як типові для даних підходів: – волонтерський рух – це добродійна робота, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот та суспільства в цілому. [6, с.25]. Характерно, що визначення волонтерської діяльності та соціальної роботи часом майже ідентичні між собою [4, с.8].

Таким чином, можливо зафіксувати, що основним ґрунтом для розуміння волонтерства як соціальної роботи є, перш за все, характеристика волонтера як добродійця, а з іншої – характеристика отримувача допомоги як представника соціально-незахищеного прошарку населення. Беручи до уваги ту обставину, що даний підхід до визначення та розуміння волонтерства на теренах нашої держави встановлювався та розвивався в 90-х – початку 2000-х років, то можливо означити його як певний розвиток й самого волонтерства як соціального феномену. Саме в цей час волонтерство було предметом наукових розробок у працях Р.Вайноли, А.Капської, Н.Комарової, О.Безпалько, О.Карпенко, І.Зверевої, Г.Лактіонової, Н.Заверико, Т.Голованової, О.Самойленко та ін. Що стали теоретичним ґрунтом для подальшого вивчення волонтерства з позицій наукового підходу.

Варто означити, що в інших країнах даний етап розвитку теж був закономірним[10]. Виходячи з чого, можливо означити певний взаємозв'язок між розуміннями волонтерства як добродійної діяльності та соціальної роботи. Сутність взаємозв'язку полягає у фіксації певних етапів становлення волонтерства як складного феномену. Тобто, волонтерство як явище соціально-психологічне може бути охарактеризоване такими властивостями як неоднорідність в часі та поетапність свого становлення.

У логіці даного ствердження може бути розкрито й певне зміщення акцентів у підходах до розуміння волонтерства. Так, з цитованого вище визначення І.Зверевої можливо експлікувати, що волонтерство це акцентовано безкорисна діяльність. Причому, якщо звертатися до історичних аспектів становлення волонтерства, то зокрема можливо означити, що воно розуміється як діяльність «у вільний від основної роботи час» [3, с.95]. І власне, саме тому безоплатна, що не є джерелом прибутку, оскільки не є основною зайнятістю. В зміщенні на розуміння волонтерства як соціальної роботи спостерігається переакцентування з характеристики безкорисності на характеристику суспільно-корисності саме за рахунок того, що діяльність стає такою, що провадиться не у вільний від роботи час, а стає основним видом зайнятості певного прошарку суспільства. Й у згоді з цим, до визначення вже такої діяльності, питому вагу додає розуміння та визначення суб'єкта отримання допомоги, який потребує її на постійній основі.

Таким чином, соціальна робота є специфічним проявом волонтерської по суті діяльності, організованої не безкорисними намірами та цілями волонтера, а законодавчими нормами держави як вагомим інструментом конструювання соціальної реальності. Окрім соціальної роботи, іншим варіантом волонтерської діяльності саме як організованої не особистісними змінними, а ззовні, є діяльність добродійних неурядових організацій, що для досягнення своїх статутних завдань використовують діяльність волонтерів.

Таким чином, волонтерство на даному рівні прояву, може бути визначене через використання конструкту не просто діяльності, а саме – організованої діяльності. Що опосередковує й подальший розвиток та становлення як самого волонтерства так й рівнів його прояву. Адже, наступний етап розвитку у розумінні та визначенні волонтерства забезпечується якраз за рахунок того, що як основний вид зайнятості добродійця, волонтерська діяльність та пов'язані з нею витрати можуть та мають бути компенсовані. Тобто, по факту, відбувається певний розподіл праці, диференціація уявлень про права та обов'язки різних суб'єктів взаємодії в даному виді діяльності. Окрім безпосереднього виконавця діяльності по наданню безоплатної допомоги, з'являються також суб'єкти дії, що організовують, забезпечують, контролюють та компенсують таку діяльність, не беручи участі у безпосередньому наданні допомоги. Таким чином, закладаються підстави для зміщення у визначенні та розумінні волонтерства на таке його позиціонування як суспільний чи громадський рух. Де у якості визначального критерію має бути позначена властивість самоорганізації означених виконавців тої або іншої функції у комплексному забезпеченні діяльності по наданню допомоги.

Суспільний рух, якщо звернутися до даних з історії становлення волонтерства [5], був первиною формою, що стала вважатися датою виникнення волонтерства та уособила себе в організації Міжнародного комітету Червоного Хреста. Визначення суспільного руху як – активності або колективної поведінки, що керована ідеологією, та/або цілями та мотивами, та спрямована на досягнення мети – можливо прийняти як типове [8]. Таким чином, в соціально-психологічному аспекті цікавості до суспільного руху як предмету вивчення, розкривається його розуміння як діяльності, яка здійснюється не індивідами, а групами індивідів, що керовані однією метою.

Зрозуміло, що в цьому аспекті волонтерство доцільно виокремлювати та визначати як велику соціальну групу. Що, власне, й відноситься до такого виду великих груп як суспільний рух [2]. Хоча слід означити проблематичність такого однозначного віднесення, оскільки статус суспільного руху у межах класифікації соціально-психологічних груп не є визначеним. Також, при такому підході постає проблема класифікації волонтерства як руху. Адже, перш за все, треба однозначно вирішити до якого з видів суспільних рухів відноситься волонтерство – суспільного, громадського, релігійного, політичного, чи натомість складає собою окремий вид суспільного руху.

Наступний аспект розкриває себе у підході до визначення волонтерства як соціального інституту. Соціальний інститут, зазвичай, означається як набір правил, організована система зв'язків та соціальних норм, що об'єднують

важливі суспільні цінності та процедури, які задовольняють основні потреби суспільства [7]. Я.Щепанським вирізняється чотири складові соціального інституту: група, що виконує суспільні функції; організаційні форми комплексу функцій, що виконуються від імені всієї групи; сукупність матеріальних установ та засобів, які дозволяють уповноваженим індивідам виконувати суспільні не-особистісні функції; деякі соціальні ролі, що є важливими для групи [9, с.96]. Таким чином, наріжною ознакою соціального інституту є унормоване стабільне виконання функції. Отже, якщо волонтерство позиціонувати як певний соціальний інститут, то необхідно виокремити в ньому, принаймні дві обов'язкові складові. Соціальну групу – що у випадку волонтерства може приймати форму суспільного руху. А також систему або ряд функцій, що їх виконує та чи інша група. Якщо основна та специфічна функція волонтерства є надання допомоги нужденним, то зрозуміло, що є можливим виокремлення волонтерства як соціального інституту. Але враховуючи, що виконавцем функції може бути також і суспільний рух, то можливо позиціонувати волонтерство і як інститут громадянського суспільства. Тобто, припустимо розрізнити власне соціальний інститут волонтерства та громадянський інститут як окремий вид волонтерства.

Отже, означені аспекти волонтерства як предмет розгляду соціально психологічного аналізу проявляють себе не як окремі, незв'язані між собою способи визначення даного феномену у залежності від кута предметного погляду дослідника, а натомість як споріднені прояви цілісного явища соціально-психологічної реальності. Таким чином, рівні прояву волонтерства мають бути досягнуті не як дискретні, чітко розмежовані визначення, а як певний цілісний континуум складно організованої, а саме – ієрархічно організованої, діяльності. Де рівень організації діяльності виступає критерієм, що диференціює вказаний континуум та організовує його у певну, ієрархічно побудовану структуру аспектів як проявів волонтерства.

Висновки та перспективи подальших досліджень: таким чином, можливо означити, що наявні аспекти у визначенні та розумінні волонтерства як певного соціально-психологічного феномену відбивають в собі рівні прояву, на яких функція допомоги як способу конструювання соціального середовища, здійснюється певним, специфічним чином. Що дозволяє обґрунтувати погляд на волонтерство як складне неоднорідне соціальне явище, яке проявляється у формі специфічної соціальної активності.

В той же час, існує певна неузгодженість у вигляді недостатньої обґрунтованості взаємопов'язаності переходу між рівнями волонтерства як організованої діяльності та волонтерства як соціального руху і по суті колективної діяльності. Адже, наразі існує певна проблематичність чіткого виокремлення специфіки даного рівня прояву волонтерства стосовно способу його організації. Певним чином, дана проблема інспірована невизначеністю поняття суспільний рух в межах соціально-психологічного знання, проблематичністю його однозначної диференціації.

Отже, подальшого свого розкриття у соціально-психологічному аналізі потребує проблематика прояву волонтерства як суспільного руху. Що,

зокрема, може бути розкрита на прикладі волонтерського руху на підтримку АТО, що проявляє всі ознаки суспільного руху.

Список використаних джерел

1. Про волонтерську діяльність. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>
2. Андреева Г. М. Социальная психология и социальные изменения // Психологический журнал. — 2005. — Т. 26, № 5.
3. Бойко Г., Воєводіна Я. Залучення до волонтерської діяльності як форма організації соціальної роботи серед студентів вищих навчальних закладів // Соціальна перспектива і регіональний розвиток. — 2009. — випуск 3. — с 94 – 103
4. Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. — К.: Академвидав, 2005. — 304с.
5. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. — К.: НІСД, 2015. — 36 с.
6. Зверева І.Д. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проєктів. — К.: Наук. світ, 2001. — 49 с.
7. Матусевич. В. Соціальний інститут: генеза, функція, структура. — ж-л. «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», Київ: 2004, № 4
8. Суспільний рух. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Суспільний_рух
9. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии. Пер. с польск. М.М. Гуренко под общ. ред. и послеслов. акад. А.М. Румянцева. — М.: Прогресс. — 1969. — 240 с.
10. Юрченко І. В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні : дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Юрченко Ірина Вадимівна. — К., 2009. — 219 с.

References transliterated

1. Pro volontersku diialnist. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>
2. Andreeva G. M. (2005) Sotsialnaya psikhologiya i sotsialnye izmeneniya. Psikhologicheskiy zhurnal. Vol. 26, 5.
3. Boiko H., Voievodina Ya. (2009) Zaluchennia do volonterskoi diialnosti yak forma orhanizatsii sotsialnoi roboty sered studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Sotsialna perspektyva i rehionalnyi rozvytok. Vol. 3, pp. 94 – 103
4. Semyhina T., Myhovycha I. (ed.) (2005) Vstup do sotsialnoi roboty: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Kyiv: Akademvydav.
5. Horielov D. M., Korniievskiy O. A. (2015) Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukrainski hromadianski praktyky: analitychna dopovid. Kiev: NISD

6. Zvierieva I. (2001) Pidhotovka volonteriv ta yikh rol u realizatsii sotsialnykh proektiv. Kiev: Nauk. svit.

7. Matusievych V. (2004) Sotsialnyi instytut: heneza, funktsiia, struktura. Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh. no – 4.

8. Suspilnyi rukh. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Суспільний_рух

9. Shchepanskiy Ya. (1969) Elementarnye ponyatiya sotsiologii. Moscow: Progress.

10. Iurchenko I. V. (2009) Instytutsionalizatsiia volonterskoho rukhu v Ukraini. Candidate's thesis. Kiev

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2017 Koval Genadiy Valeriyovych Коваль Геннадій Валерійович

Отримано: 10.06.2017

Відрецензовано: 19.06.2017

Опубліковано: 29.06.2017